VARLIQ واریق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 63-70
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

İraq və İran Türklərinin Nağıllarında Ortaq Mədəni Ünsürlər və Struktur Fərqliliklərinin Müqayisəli Təhlili

Ruya QASSAB [I]

Xülasə:

Bu məqalə İraq türkləri ilə İran türklərinin nağıl ənənəsini müqayisəli folklor perspektivindən araşdıraraq, hər iki sahədəki nəql nümunələrinin ortaq mədəni irsi necə yaşatdığını və yerli fərqliliklərin nağıl dilinə hansı formalarda əks olunduğunu təhlil edir. Nağıllar yalnız şifahi ədəbiyyat nümunələri deyil, eyni zamanda cəmiyyətlərin düşüncə dünyasını, tarixi yaddaşını və dəyərlər sistemini kodlaşdıran simvolik mətnlərdir (Boratav, 2012). Bu kontekstdə araşdırmada hər iki bölgəyə aid nağıllar dil və ifadə tərzi, qəhrəman tipologiyası, qadın obrazlarının təqdimatı, dini-mitoloji motivlər və simvolik quruluş baxımından müqayisəli şəkildə dəyərləndirilmişdir. Əldə olunan nəticələr göstərir ki, İraq türklərinə məxsus nağıllarda bozqır mədəniyyətinə xas olan fədakarlıq, igidlik və kollektiv həmrəylik kimi dəyərlər ön plana çıxır; İran türklərinin nağıl mətnlərində isə şəhər mədəniyyətinin estetik təsiri nəticəsində fərdi sevgi, zəriflik və söz sənətinin üstünlük təşkil etdiyi müşahidə olunur.

Beləliklə, nağıllar Türk dünyasında mədəni davamlılığın əsas daşıyıcılarından biri olmaqla yanaşı, hər bir coğrafiyanın sosial-iqtisadi şərtləri əsasında formalaşmış fərqli həssaslıqların da mühüm göstəricisi kimi çıxış edir.

Açar sözlər: İraq türkləri; İran türkləri; nağıl; folklor; mədəniyyət

[I] Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi
E-posta: ruyakasap27@gmail.com; ORCİD: 0009-0006-6641-6262

VARLIQ واریق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 63-70
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Irak ve İran Türklerinin Masallarında Ortak Kültürel Unsurlar ve Ayrışan Yapıları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Ruya KASSAB [I]

Özet:

Bu çalışma, Irak Türkleri ile İran Türklerinin masal geleneğini karşılaştırmalı halkbilimi perspektifinden ele alarak iki sahadaki anlatıların ortak kültürel mirası nasıl sürdürdüğünü ve yerel farklılıkların masal diline nasıl yansıdığını incelemektedir. Masallar yalnızca sözlü edebiyat ürünleri değil, aynı zamanda toplumların zihniyet dünyasını, tarihsel hafızasını ve değerler sistemini kodlayan sembolik metinlerdir (Boratav, 2012). Bu bağlamda araştırma, iki bölgenin masallarını dil ve anlatım üslubu, kahraman tipolojisi, kadın figürlerinin temsili, dini-mitolojik motifler ve sembolik kurgular açısından değerlendirmiştir. Bulgular, Irak Türklerine ait masallarda bozkır kültürünün fedakârlık, yiğitlik ve kolektif dayanışma gibi değerlerinin öne çıktığını; İran Türklerine ait anlatılarda ise şehirli estetiğin etkisiyle bireysel aşk, zarafet ve söz sanatlarının belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Böylece masallar, Türk dünyasında kültürel sürekliliğin taşıyıcısı olmanın yanında, her bir coğrafyanın sosyo-ekonomik şartlarına göre şekillenmiş farklı duyarlılıkların da kaydını tutmaktadır.

Açar sözler: Irak Türkleri, İran Türkleri, Masal, Halkbilimi, Kültür.

[I] Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi
E-posta: ruyakasap27@gmail.com; ORCİD: 0009-0006-6641-6262

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 63-70
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

A Comparative Analysis of Shared Cultural Elements and Structural Divergences in the Folktales of Iraqi and Iranian Turks

Ruya GHASSAB [I]

Abstract:

This study undertakes a comparative folkloristic analysis of the folktale traditions of Iraqi Turks and Iranian Turks, with the aim of identifying both their shared cultural foundations and regionally differentiated narrative structures. Folktales are not merely oral entertainments but symbolic texts that encode a society's historical consciousness, collective memory, and moral framework (Boratav, 2012). Examining the tales of both communities in terms of language style, hero archetypes, female representations, and religious-mythological elements, the research reveals significant yet complementary contrasts. While the tales of Iraqi Turks reflect the steppe ethos characterized by sacrifice, heroism, and communal solidarity, those of Iranian Turks lean toward urban aesthetics foregrounding personal affection, poetic expression, and rhetorical elegance. Thus, folktales function simultaneously as vessels of cultural continuity across the Turkic world and as mirrors of the diverse socio-cultural landscapes in which they evolve.

Keywords: Iraqi Turks, Iranian Turks, folktale, folklore, culture.

[I] PhD Student, Department of Turkish Language and Literature, Gazi University
Email: ruyakasap27@gmail.com; ORCID: 0009-0006-6641-6262

VARLIQ واریق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 63-70
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

بررسی تطبیقی عناصر فرهنگی مشترک و ساختارهای متمایز در افسانه‌های ترک‌های عراق و ترک‌های ایران

رویا قصاب [I]

چکیده:

این پژوهش با رویکرد مردم‌شناسی تطبیقی به بررسی سنت افسانه‌گویی در میان ترک‌های عراق و ترک‌های ایران می‌پردازد و می‌کوشد نشان دهد این دو حوزه روایی چگونه میراث فرهنگی مشترک را تداوم بخشیده و هم‌زمان بازتاب‌دهندهٔ تفاوت‌های محلی در زبان و ساختار افسانه‌ها هستند. افسانه‌ها صرفاً متون سرگرم‌کننده نیستند، بلکه متونی نمادین‌اند که جهان‌بینی، حافظهٔ تاریخی و نظام ارزشی جوامع را رمزگذاری می‌کنند (بوراتاو، ۲۰۱۲). در این راستا، افسانه‌های هر دو منطقه بر اساس شاخص‌هایی همچون زبان و سبک روایت، نوع‌شناسی قهرمانان، بازنمایی شخصیت زن، عناصر دینی ـ اسطوره‌ای و ساختارهای نمادین تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که در افسانه‌های ترک‌های عراق، ارزش‌هایی چون فداکاری، دلاوری و همبستگی جمعی که برگرفته از فرهنگ صحراگردی است برجسته می‌شود؛ در حالی‌که افسانه‌های ترک‌های ایران با تأثیرپذیری از زیست شهری، گرایش بیشتری به عشق فردی، ظرافت بیانی و صنایع ادبی دارند. بدین‌سان، افسانه‌ها نه‌تنها حامل تداوم فرهنگی در جهان ترک هستند، بلکه به‌مثابهٔ بستری برای ثبت حساسیت‌های متفاوت برخاسته از شرایط اجتماعی ـ اقتصادی هر منطقه عمل ملی ارزیابی می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: ترک‌های عراق، ترک‌های ایران، افسانه، مردم‌شناسی، فرهنگ

[I] دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات ترکی، دانشگاه غازی
ایمیل: ruyakasap27@gmail.com؛ اورسید: 0009-0006-6641-6262

VARLIQ واریق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 63-70
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

مقدمه

افسانه‌ها تنها داستان‌هایی برای سرگرم‌کردن کودکان نیستند؛ بلکه متونی‌اند که تجربیات تاریخی، اصول اخلاقی و فرآیندهای هویت‌سازی جوامع را در قالب حافظهٔ شفاهی منتقل می‌کنند (الچین، ۱۹۹۳). در جهان ترک، سنت افسانه‌گویی طی سده‌ها هم به‌عنوان حافظهٔ فرهنگی مشترک دوام آورده و هم متناسب با زیست‌بوم‌های گوناگون دچار تنوع شده است. در این میان، ترک‌های عراق و ترک‌های ایران، علی‌رغم آنکه از نظر تاریخی از یک ریشهٔ فرهنگی برآمده‌اند، در بسترهای سیاسی و اجتماعی متفاوتی بالیده‌اند. از این‌رو، در افسانه‌های آنان آمیزه‌ای از کهن‌الگوهای برگرفته از نظام اسطوره‌ای آسیای میانه و عناصر محلی برخاسته از شرایط اقلیمی و اجتماعی مشاهده می‌شود.

هدف این پژوهش، تحلیل مقایسه‌ای افسانه‌های ترک‌های عراق و ترک‌های ایران با تمرکز بر شناسایی هم‌زمان عناصر مشترک فرهنگی و لایه‌های متمایز در ساختار روایت است. در این راستا، ویژگی‌های زبانی و سبکی، گونه‌های قهرمانی، ساختار نمادین، کارکرد شخصیت زن و عناصر دینی ـ اسطوره‌ای به‌عنوان محورهای اصلی مقایسه انتخاب شده‌اند. از خلال این بررسی، نه‌تنها مفهوم تداوم فرهنگی در جهان ترک تأیید می‌شود، بلکه روشن می‌گردد که افسانه‌ها صرفاً قالب‌های کهن نیستند، بلکه بازتاب‌دهندهٔ دگرگونی‌های اجتماعی و بیانگر پویایی هویت ترک نیز هستند (اوزکان، ۲۰۰۴).

۱. عناصر فرهنگی مشترک

با وجود تفاوت‌های جغرافیایی و اجتماعی، افسانه‌های ترک‌های عراق و ایران در لایه‌های بنیادین خود از یک زمینهٔ فرهنگی مشترک بهره می‌برند. این زمینهٔ مشترک بیش از همه در بن‌مایه‌های قهرمانی، حضور طبیعت به‌عنوان عنصری سرنوشت‌ساز، و باورهای دینی ـ اسطوره‌ای ریشه دارد. به عنوان نمونه، در هر دو سنت افسانه‌گویی، قهرمان معمولاً سفری پرمخاطره را برای پاسداری از ارزش‌های جمعی یا رسیدن به حقیقتی والا آغاز می‌کند. این الگو، انعکاسی از جهان‌بینی ترک‌های آسیای میانه است که در آن سفر نه‌تنها بُعد جغرافیایی، بلکه بُعدی معنوی و آیینی دارد (کلیچ، ۲۰۱۵).

همچنین در افسانه‌های هر دو منطقه، باور به نیروهای ماوراء طبیعی، ارواح محافظ و موجودات افسانه‌ای حضوری پررنگ دارد. این عناصر نه‌تنها بقایای اسطوره‌های شمنی

را آشکار می‌سازند، بلکه نشان می‌دهند که جهان‌بینی سنتی ترک‌ها پیوندی جدایی‌ناپذیر با طبیعت و کیهان داشته است (ارگون، ۲۰۰۹). در هر دو سنت، زن به‌عنوان مادر، یار یا معشوق، نقشی تعیین‌کننده دارد و غالباً الهام‌بخش حرکت قهرمان به سوی کمال است. بدین‌ترتیب، ساختار روایی افسانه‌ها در عراق و ایران همواره بر محور همان کهن‌الگوهای مشترک بنا شده است، هرچند رنگ‌وبوی محلی و شرایط زیست‌بومی به آن‌ها شکل متفاوتی بخشیده است.

۲. تفاوت‌های سبکی و زبانی

اگرچه ریشهٔ زبانی بسیاری از واژگان و ترکیبات در افسانه‌های ترک‌های عراق و ایران مشترک است، اما سبک بیان و شیوهٔ روایت در این دو حوزه تفاوت‌های چشمگیری دارد. افسانه‌های ترک‌های عراق عموماً به زبان ساده، بیانی مستقیم و ساختاری خطی روایت می‌شوند. این سادگی زبانی، بازتابی از فرهنگ شفاهی ایلی و کوچ‌نشینی است که در آن، هدف اصلی انتقال پیام اخلاقی و تقویت روحیهٔ جمعی است. در چنین افسانه‌هایی، جملات کوتاه، دیالوگ‌های تکراری و ضرب‌آهنگ‌های شفاهی نقش مهمی در استحکام روایت دارند (اوزکان، ۲۰۰۴).

در مقابل، افسانه‌های ترک‌های ایران ـ به‌ویژه در مناطق تبریز، اردبیل و زنجان ـ تأثیر عمیقی از سنت عاشیقی و فرهنگ شهری پذیرفته‌اند. در این روایت‌ها، بیان استعاری، صنایع بلاغی، توصیف‌های شاعرانه و پرداختن به احساسات فردی بیشتر دیده می‌شود. قهرمان تنها نمایندهٔ جمع نیست، بلکه شخصیتی دارای هویت فردی و تمنیات عاطفی است. به همین سبب، روایت‌ها گاه به شکل مناظره، مکاتبه یا گفت‌وگوی عاشقانه تنظیم می‌شوند و ساختار افسانه از ریتم حماسی به ریتمی تغزلی تغییر می‌یابد (ترکمن، ۲۰۱۰).

این تفاوت سبکی، در حقیقت بازتابی از دو الگوی تمدنی است: فرهنگ کوچ‌نشینی که بر کنش‌مندی و همبستگی تأکید دارد و فرهنگ شهری که به ظرافت‌های فردی و بیان هنری میدان می‌دهد. از این منظر، زبان افسانه نه‌تنها وسیلهٔ روایت، بلکه آئینهٔ جهان‌بینی گویشوران آن است.

۳. شخصیت قهرمان و کارکرد روایت

در هر دو سنت افسانه‌ای، قهرمان نقشی مرکزی دارد؛ با این حال، نحوه شکل‌گیری و کاربست آرک‌قهرمانی در دو حوزه تفاوت‌هایی نشان می‌دهد. در افسانه‌های ترک‌های عراق، قهرمان اغلب نمادی از فضایل جمعی است: او به عدالت پایبند، شجاع و فداکار است و کنش‌هایش معمولاً در خدمت بازسازی یا تضمین نظم اجتماعی قرار دارد. سفر قهرمان در این روایت‌ها اغلب از جنس آزمون‌های عینی است که نتیجه‌اش تقویت پیوندهای قبیله‌ای و حفظ بقاست.

در روایت‌های ترک‌های ایران، قهرمان گاهی جنبه‌ای پیچیده‌تر و فردگرایانه‌تر می‌پذیرد؛ او علاوه بر ایفای نقش‌های اجتماعی، دغدغه‌های درونی، کشمکش‌های

عاطفی و آرمان‌های زیباشناسانه نیز دارد. در اینجا، موفقیت قهرمان تنها به بازتأمین نظم بیرونی محدود نمی‌شود، بلکه تحقق خواست‌های شخصی و بلوغ درونی نیز معیار ارزشمندی است. از این رو ساختار روایت در بسیاری از نمونه‌ها به سمت بررسی درونیات شخصیت و بیان هنری گرایش می‌یابد.

این دو شیوه قهرمان‌پردازی نشان‌دهندهٔ چگونگی انعکاس ساختارهای اجتماعی در شکل‌گیری آرکتایپ‌ها است: جایی که بقا و همبستگی جمعی محور است، قهرمان نقش نگهبان نظم را دارد؛ و جایی که فضای شهری و فردگرایی برجسته است، قهرمان حامل رویکردی آینه‌گون نسبت به تجربه‌های فردی می‌شود.

۴. عناصر دینی و اسطوره‌ای

عناصر مذهبی و اسطوره‌ای در هر دو مجموعه افسانه‌ای حضور چشمگیر دارند، اما نحوه‌ی ترکیب و برجسته‌سازی آن‌ها متفاوت است. در نمونه‌های عراق، تأثیر آموزه‌ها و نمادهای اسلامی صریح‌تر است: حکایات از وجود اولیاء، درویش‌ها، کرامات و نیروی برکت سخن می‌گویند؛ این عناصر ضمن تعمیق اعتبار اخلاقی روایت، چارچوب معنایی مشخصی برای کنش‌ها فراهم می‌سازند. افسانه در این بافت گاه به‌مثابهٔ بستری برای انتقال ارزش‌های دینی و تقویت شئونات اجتماعی عمل می‌کند.

در افسانه‌های ترک‌های ایران، عناصر دینی غالباً به‌صورت نمادین‌تر و با لایه‌های کهن‌تر اسطوره‌ای آمیخته‌اند؛ نشانه‌هایی از سنت‌های پیش از اسلام، به‌ویژه تأثیرات زرتشتی در قالب نمادهای «نور و تاریکی» یا کشمکش‌های اسطوره‌ای بین نیروهای خیر و شر قابل ردیابی است. این بستر نمادین، امکان خوانش‌های چندلایه و اسطوره‌گون را فراهم می‌آورد و اغلب فضای روایی را به حیطه‌هایی استعاری از مبارزهٔ اخلاقی و کیهانی می‌کشاند.

در هر دو سنت، دین و اسطوره نه به‌صورت محصور، بلکه به‌عنوان کنش‌گرانی در تعامل با عناصر اجتماعی و فرهنگی عمل می‌کنند؛ این عناصر نقشی تعیین‌کننده در شکل‌دهی به پی‌آمدهای اخلاقی و نمادین روایت ایفا می‌نمایند.

نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی افسانه‌های ترک‌های عراق و ترک‌های ایران نشان می‌دهد که این متون شفاهی، هم حامل یک میراث فرهنگی مشترک هستند و هم بازتاب‌دهندهٔ تفاوت‌های منطقه‌ای و تاریخی در ساختارهای اجتماعی، زبانی و ارزشی. تشابهات بنیادین — از جمله حضور کهن‌الگوهای قهرمانی، نقش انرژی‌ها و موجودات ماوراء، و فرم‌های تشریفاتی افتتاح و اختتام — نشانگر تداوم ریشه‌های فرهنگی مشترک ترک می‌باشند. هم‌زمان، تفاوت‌ها در سبک بیانی، محورهای موضوعی (همبستگی جمعی در مقابل آگاهی فردی)، نقش زن و درجه‌ی ظهور عناصر دینی، بازتابگر تنوع زیست‌محیطی، اجتماعی و تاریخی هر دو جامعه‌اند.

این یافته‌ها دو نتیجهٔ مهم دارند: نخست آنکه افسانه‌ها می‌توانند به‌عنوان اسناد زبانی و فرهنگی برای خوانش فرآیندهای هویت‌سازی در حوزهٔ ترک‌زبانان مورد استفاده قرار گیرند؛ دوم آنکه مطالعه هم‌زمان این دو سنت نشان می‌دهد چگونه سازوکارهای محلی و فراملی در شکل‌دهی به روایت‌های شفاهی با هم در تعامل‌اند. در چشم‌انداز پژوهش‌های آتی، پیشنهاد می‌شود تحلیل‌های میدانی گسترده‌تری با رویکردهای قوم‌شناختی و شاخص‌های اجتماعی-تاریخی تلفیق شود تا نحوهٔ تغییر و انتقال محتوای افسانه‌ها در طول زمان و جابجایی جمعیت‌ها دقیق‌تر ردیابی گردد.

منابع:

Boratav, P. N. (2012). Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Elçin, Ş. (1993). Halk edebiyatına giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ghahremanpour, A. (2014). Farsça Türkçe Osmanlı masalları (Cilt 1). İstanbul: Murat Kitabevi Yayınları.

Kaplan, M. (2015). Masalın toplumsal bellek işlevi. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Özkan, M. (2004a). Türk dünyası masalları üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. Türk Kültürü Araştırmaları, 42(2), 155–178.

Özkan, M. (2004b). Türk halk anlatılarında topluluk değerleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tulu, S. (2009). Horasan Türklerinden masallar ve halk hikâyeleri: Giriş, çeviri, notlar ve açıklamalar. Konya: Kömen Yayınları.

Türkmen, F. (2010a). Göçebe kültürden yerleşik hayata: Halk edebiyatında kimlik dönüşümleri. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Türkmen, F. (2010b). Türk masal geleneğinde ortak motifler. Millî Folklor, 22(85), 40–53.

Ruya KASSAB 0009-0006-6641-6262
Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi
E-posta: ruyakasap27@gmail.com

Yazı Bilgisi:
Alındığı Tarih: 7 Mayıs 2025
Yayına Kabul Edildiği Tarih: 14 Haziran 2025
E-yayın Tarihi: 2 Ekim 2025
Çıktı Sayfa Sayısı: 8